

לשונות מקרא במשנה

כבר עמדו חוקרים שונים על כך שבמשנה מופיעים פה ופה מילים וצירופי לשון מקראיים שאינם רגילים בלשון חכמים.¹ לשונות אלה הוגדרו בעיקר לפי ארבע קטגוריות אלה: (א) מונחים למושגים הלכתיים שיסודם במקרא;² (ב) מילים ארכאיות במשניות קדומות;³ (ג) מילים וצירופי לשון מקראיים במאמרים המנוסחים בסגנון ספרותי גבוה כמו ברכות, תפילות, אמרי מוסר ופתגמים;⁴ (ד) ציטוטים או קטעי פסוקים מן המקרא.⁵

במאמר זה מוצע סוג נוסף של לשונות מקראיים במשנה שיסודם ברמיזה אסוציאטיבית, לאמור, המשנה משתמשת בלשון שהוא זהה או דומה ללשון המופיע בכתוב מסוים, לרמוז על קרבה עניינית בין הנושא הנדון במשנה לבין האמור בכתוב. התופעה של רימוזים אסוציאטיביים למקרא בספרות העברית לסוגיה היא תופעה ידועה,⁶ והיא כבר קיימת במקרא עצמו. דוגמה בולטת לכך הם הרימוזים

1. ראה למשל: א"ה ווייס, **משפט לשון המשנה**, וינה תרכ"ז, עמ' 53; י"נ אפשטיין, **מבוא לנוסח המשנה**, תל אביב תשכ"ד,² עמ' 1129-1131; ח' אלבק, **מבוא למשנה**, תל אביב תשי"ט, עמ' 129; ג' הנמן, 'שאלות מקראיות במשנה', בתוך: מ' בר-אשר (עורך), **קובץ מאמרים בלשון חז"ל**, ב, ירושלים תשמ"מ, עמ' 6-7; ש' אברמסון, 'על לשון מקרא בלשון חז"ל', **מחקרים בלשון א**, ירושלים תשמ"ה, עמ' 211-242.
2. כגון 'ביטוי שפתיים' (הוריות פ"ב מ"ה); 'השג יד' (ערכין פ"ד מ"א). ראה: ח' אלבק (לעיל, הערה 1); ג' הנמן (לעיל, הערה 1); וכן 'אש' (בבא קמא פ"א מ"א); 'בגד' (כלאים פ"ח מ"א). ראה: נ' ברוורמן, 'מילים נרדפות במשנה ובתוספתא', **דברי הקונגרס העולמי האחד-עשר למדעי היהדות**, חטיבה ד, כך ראשון, ירושלים תשנ"ד, עמ' 18-19.
3. כגון 'ולמשכים' (= ולבוקר, ביכורים פ"ג מ"ב) כלשון הכתוב (ירמיהו ה', ח); 'לוקחין' (= נוטלין, ראש השנה פ"א מ"ט). ראה: מ' מישור, **מערכת הזמנים בלשון התנאים**, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ג, עמ' 8; 'מקוות המים' (= מקוות, שקלים פ"א מ"א), ראה: מ' בר-אשר, 'אחדות ההיסטורית של הלשון העברית ומחקר לשון חכמים', **מחקרים בלשון א**, ירושלים תשמ"ה, עמ' 96.
4. ג' הנמן (לעיל, הערה 1), עמ' 7, כגון פסחים פ"י מ"ה-מ"ו, וכגון 'רוח הקודש מבשרתן אמתי שתעשון ככה הדם מתכפר לכם' (סוטה פ"ט מ"ו); מ' מישור (לעיל, הערה 3), עמ' 93.
5. כגון 'וכל ההרים אשר במעדר יעדרון' (פאה פ"ב מ"ב); 'לחם צר ומים לחץ' (סנהדרין פ"ט מ"ה); 'דודו ובן דודו' (סנהדרין פ"ג מ"ד). וראה: ח' אלבק (לעיל, הערה 1); ג' הנמן (לעיל, הערה 1).
6. על תופעה זו במדרשי ההלכה ראה: ש' נאה, 'הערות ללשון התנאים בעקבות כתב-יד ואטיקאן 66 של הספרא', **מחקרים בלשון ד**, ירושלים תש"ן, עמ' 278-281, ושם, עמ' 292-293 על הצירוף 'זאת

האסוציאטיביים במגילת אסתר הרומזים לסיפורי יוסף המסופרים בספר בראשית (ל"ז-נ).⁷ לשונות דומים (כגון "ויפקד... פקידים") ומוטיבים דומים (כגון אנשים מזרע ישראל שעלו לגדולה בחצר מלכות זרה) מופיעים בשני הסיפורים, והרעיון המרכזי המשותף להם - זוהי כנראה הכוונה העיקרית של הרימוזים האסוציאטיביים - הוא שמסכת האירועים המתרחשים בעולם מותווית על ידי ההשגחה העליונה.

יש לציין שחז"ל הכירו יפה את התופעה של רימוזים אסוציאטיביים במקרא, והיא אף כלולה בין המידות שהתורה נדרשת בהן, הרי היא מידת 'גזרה שווה'.⁸ על פי מידה זו נלמד עניין מעניין כאשר מילים זהות או דומות מופיעות בשני מקומות במקרא. במאמר זה מובאים ט"ז רימוזים אסוציאטיביים במשנה הרומזים לדמיון ענייני לכתובים מסוימים במקרא. ברוב המקומות ישנן סטיות מלשון חכמים, סטיות תחביריות או מילוניות, והן מוסברות בהשפעת הכתובים העומדים ברקען של המשניות.⁹

א. בית שמי אומ' בערב [כל אדם] ייטו ויקרו ובבקר יעמדו (ברכות פ"א מ"ג).

הנוסח הראוי: "בערב (או: 'בערבין') כל אדם קורין מוטיין ובבקר (או: 'בשחרין') עומדין". כך, בבנינוני שהוא תיאור מצב,¹⁰ נוהגת המשנה לתאר את מצב הקורא בשעת הקריאה, כמו: "וקורא עומד" (יומא פ"ז מ"א; סוטה פ"ז מ"ז); "הקורא את המגילה עומד יושב" (מגילה פ"ד מ"א), וכן בתוספתא (מגילה פ"ב ה"ה): "קראתה בין עומד בין יושב בין מוטה". נראה שברקע דברי בית שמי עומד הכתוב "בלכתם ילכו ובעמדם יעמדו" (יחזקאל א', כא). בפסוק זה ישנם פעלים שדומים לפעלים המופיעים בפסוק מפרשת 'שמע': "ודברת בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך" (דברים ו', ז). ביחזקאל: "בלכתם", ובפרשת שמע: "ובלכתך"; ביחזקאל: "ובעמדם", ובפרשת

אומרת' במשנה. על רימוזים אסוציאטיביים למקרא בשירי ר' שלמה אבן גבירול ראה: ש' כץ, **פיתוחים פתוחים ואטורים**, ירושלים תשנ"ב, עמ' 86-146; על התופעה בסיפורי עגנון ראה: ר' לנדאו, 'על הסגנון המקראי של "בדמי ימיה" לש"י עגנון', **בלשנות עברית חפ"שית** 16, רמת גן תש"ם, עמ' 41-46. התופעה היא, כמובן, כוללת, בכל הספרות העברית לדורותיה, ואין אלה אלא שלוש דוגמות בתוך הכלל הגדול.

7. ראה: מ' גן, 'מגילת אסתר באספקלריית קורות יוסף במצרים', **תרביץ** לא, תשכ"ב, עמ' 144-149; ג"ח כהן, מבוא לאסתר, **תנ"ך עם פירוש 'דעת מקרא'**, חמש מגילות, ירושלים תשל"ד, עמ' 12-14, ושם ספרות נוספת.

8. ראה: ב"ז בכר, **ערכי מדרש**, א"ז רבינוביץ (מתרגם), תל אביב תרפ"ג, עמ' 16; ערך 'גזירה שוה', **אנציקלופדיה תלמודית** ה, עמ' תקמו ואילך.

9. המובאות מן המשנה הן לפי כ"י קופמן. הכנת המאמר נסתייעה בתקליטור 'מאגרים', תקליטור כולל טקסטים וקונקורדנציה לספרות מן המאה השנייה לפנה"ס עד המחצית הראשונה של המאה הראשונה לספירה שהופק בידי האקדמיה ללשון העברית, מפעל המילון ההיסטורי ללשון העברית, המדור לספרות העתיקה, ירושלים תשנ"ח.

10. ראה: מ' מישור (לעיל, הערה 3), עמ' 175 (4.03); מ' אור, **תחביר לשון המשנה**, ירושלים תשנ"ה, עמ' 135.

שמע: "ובקומך", שמקביל בלשון חכמים ל"ובעמדך".¹¹ גם ההקשר הרעיוני דומה בשני המקומות: ביחזקאל מובע תיאור "מראה דמות כבוד ה' " (שם א', כח), ובפרשת שמע - ייחוד השם: "ה' אלהינו ה' אחד" (דברים ו', ד). נראה שדברי בית שמאי נוסחו על פי הכתוב ביחזקאל, שיש בו רמז לשיטתם והוא כעין אסמכתא לדבריהם: "ובעמדם (בקומם, בבוקר) יעמדו" (בשעת קריאת שמע). על פי הסיפא נוסחה גם הרישא בלשון יפעל: "בערב כל אדם ייטו ויקרו".

ב. על פירות האילן הוא או' בורא פרי העץ (ברכות פ"ו מ"א).

המשנה פותחת בלשון חכמים ("פירות האילן"), ומסיימת בלשון המקרא ("פרי העץ").¹² לפי ג' הנמן דרכן של ברכות להיות מנוסחות בסגנון ספרותי גבוה, ומכאן לשון המקרא בברכה זו.¹³ אולם נראה שהנוסח הושפע מלשון הכתוב בפרשת הבריא: "תדשא הארץ דשא עשב מזריע זרע עץ פרי עשה פרי למינו" (בראשית א', יא), שהרי על בריאת הפרות נתקנה הברכה.¹⁴

ג. בעשרה אומ' נברך לאלהינו... ר' ישמעא' אומ' ברכו את ה' המבורך (ברכות פ"ז מ"ג).

בקטעים דלעיל מקשרות שתי מילות היחס את ול- בין הפועל 'ברך' למשלימיו. בעלי התוספות (ברכות מט ע"ב, ד"ה 'נברך') מעירים שיש לגרוס "נברך אלהינו" בלי למ"ד, שכן רק אחר פועלי שירה והודיה משמשת מילת היחס ל-, כמו 'שירו לה', 'הודו לה', ולא אחר הפועל 'ברך'.¹⁵

11. ראה: "קוטשר, בבואה (calque) של הארמית בעברית, תרביץ לג, תשכ"ד, עמ' 186.

12. ראה: "קוטשר, מלים ותולדותיהן, ירושלים תשכ"א, עמ' 73.

13. ג' הנמן (לעיל, הערה 1), עמ' 7.

14. א' חזן (לשון מקרא ולשון חכמים במטבע הקצר שבברכה, ספר היובל לרב מרדכי ברויאר, ירושלים תשנ"ב, עמ' 689-696) סובר שבברכה "בורא פרי האדמה" (ברכות פ"ו מ"א) היא ראשונית, ומקורה בפרשת ביכורים שבספר דברים (פרק כ"ו), בה מוזכר 'פרי האדמה' פעמיים (פסוקים ב, ז). לדעתו בחרו חכמים את תבנית הברכה מתוך פרשה זו, שכן מקרא ביכורים הוא נוסח תפילה ראשון שנקבע לאמרו במעמד מסוים, "ותבנית זו משכה אחריה את הצירוף 'פרי העץ' אשר ניתן למצוא בפרשת הבריא". דומה שהברכה "בורא פרי העץ" וכן הברכה "בורא פרי האדמה", שתיהן יסודן בפרשת בראשית, בפרשת סיפור הבריא. הראשונה, כאמור בגוף סעיף ב', והשנייה על פי "ויבא קין מפרי האדמה מנחה לה' " (בראשית ד', ג). הטענה שהברכות רומזות לפרשת הבריא מוכחת גם מנוסח הברכה "בורא מיני דשאים" (ברכות, שם) על פי הכתוב בבראשית א', יא המוזכר לעיל, וכן מברכה "שהכל נהיה בדברו" (ברכות פ"ו מ"ב) הרומזת לאמור בפרשת הבריא: "ויאמר אלהים יהי... ויהי..." (כגון בראשית א', ג), כפי שהזכיר א' חזן במאמרו.

15. וכן בספרות התנאים, לבד מהמקום הנדון, מופיע "ברך את" (לפי תקליטור מאגרים [לעיל, הערה 9]) קרוב לעשרים פעם, ואילו "ברך ל-" מופיע במקום אחד בלבד: "ולא עמ' אחד מהם ובירך למקום עד שבא יתרו ובירך למקום" (מכילתא דרבי ישמעאל, מסכתא דעמלק א, מהר' הורוויץ-רבין עמ' 11).

הרש"ש מעיר שמצינו את מילת היחס ל- אחר הפועל 'ברך' בדה"א כ"ט, כ, ובנחמיה י"א, ב.

והנה הכתוב בדברי הימים דומה עניינית לברכת הזימון בזה שיש בו פנייה לברך את ה' והשומעים ענו בברכה, ושתי מילות היחס את ול- מקשרות בין הפועל 'ברך' למשלימיו: "ויאמר דויד לכל הקהל ברכו נא את ה' אלהיכם ויברכו כל הקהל לה' אלהי אבותיהם". נראה על כן שפסוק זה השפיע על ניסוח ברכת הזימון שבמשנה באשר לשימוש בשתי מילות היחס.

ד. הלוקח בכסף מעשר שני שניטמא (מעשר שני פ"ג מ"י).

'כסף מעשר' הוא כסף שנתקבל מפדיון פרות מעשר שני.¹⁶ דמים תמורת דברים אחרים, נקראים בדרך כלל במשנה 'דמי...', כגון: "דמי שביעית" (שביעית פ"ח מ"ח); "דמי סעודה" (תרומות פ"ו מ"ג), ועוד. הלשון המיוחד בפדיון מעשר שני הוא על פי הכתוב במצוות מעשר שני, שהשם 'כסף' מופיע בו שלוש פעמים: "ונתתה בכסף וצרת הכסף בידך... ונתתה הכסף בכל אשר תאוה נפשך..." (דברים י"ד, כה-כו).¹⁷

ה. הפייס השלישי חדשים לקטרת בואו והפיסו רביעי חדשים עם ישנים... (יומא פ"ב מ"ד).

כבר עמד י"נ אפשטיין על הייחוד הלשוני של הביטויים "חדשים לקטרת" ו"חדשים עם ישנים".¹⁸ הרקע לביטויים אלה הוא הכתוב: "הדודאים נתנו ריח ועל פתחינו כל מגדים חדשים גם ישנים" (שה"ש ז', יד). ההקשר הענייני המשותף לביטויים הוא הריח. בכתוב - ריח פרחי השדה, ובמשנה - ריח הקטרת.¹⁹

194). כנגד זה הגרסה במכילתא דרשב"י (יח, י, מהד' אפשטיין-מלמד עמ' 131) היא "ובירך את המקום" (פעמיים).

16. ביטוי זה מופיע במשנה (לפי תקליטור מאגרים [לעיל, הערה 9]), שש עשרה פעמים.

17. במשנה "אין לוקחין עבדים וקרקעות ובהמה טמאה מדמי מעשר שני... אין מביאין קיני זבים... מדמי מעשר שני" (מעשר שני פ"א מ"ז). 'מדמי מעשר שני' במקום 'מכסף מעשר שני' הוא על פי משנה במסכת שביעית המנוסחת בסגנון דומה: "אין לוקחין עבדים וקרקעות ובהמה טמאה מדמי שביעית... אין מביאים קני זבים... מדמי שביעית" (שביעית פ"ח מ"ח).

באופן חריג גם מצאנו: "ואין לוקחין בדמי מעשר שיני שמן מפורטם" (מעשר שני פ"ב מ"א).

18. י"נ אפשטיין, **מבואות לספרות התנאים**, ירושלים תשל"ט,² עמ' 27.

19. 'גם' לשון מקרא ואינה בלשון חכמים (ראה: א' בנדויד, **לשון מקרא ולשון חכמים**, תל אביב תשכ"ז-תשל"א, עמ' 13), ועל כן הומרה ל'עם'.

ו. דמות צורות לבנות היו לו לרבן גמליא' בעליתו בטבלה ובכותל שבהן מראה את ההדיטות ואומ' הכזה ראיתה או כזה (ראש השנה פ"ב מ"ח).

ה"א השאלה אינה רגילה בלשון חכמים,²⁰ ומציאותה בתיבה 'הכזה' אומרת דרשני. נראה שנוסח שאלתו של רבן גמליאל הושפע מן הכתוב "בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך כי אינך יודע אי זה יכשר הזה או זה ואם שניהם כאחד טובים" (קהלת י"א, ו). בשני המקומות לשונות דומים. בקהלת "הזה או זה", ובמשנה "הכזה... או כזה", וכן יש ביניהם דמיון ענייני: בדיקת הבחירה הראויה מתוך כמה אפשרויות. בקהלת - "אי זה יכשר הזה [זריעת הבוקר] או זה [זריעת הערב] ואם שניהם כאחד טובים", ובמשנה - בדיקת כשרות העדויות לפי תשובות העדים לשאלה "הכזה ראיתה או כזה".²¹

ז. האומ' לאשה הרי את מקודשת לי על מנת שאדבר עלייך לשילטון (קידושין פ"ג מ"ו).

בלשון חכמים מילת היחס המקשרת בין הפועל 'דבר' למשלימו היא 'עם', כמו "ומדברת עם כל אדם" (כתובות פ"ז מ"ו).²² נראה שהאות למ"ד במשלים "לשילטון" היא על פי הכתוב "אנכי אדבר עליך אל המלך... ותבא בת שבע אל המלך שלמה לדבר לו על אדניהו" (מל"א ב', יח-יט, והשווה מל"ב ד', יג). בלשון חכמים ל ממירה את אל המקראית.²³ שני המקומות דומים עניינית ולשונית.

20. ה"א השאלה מופיעה במשנה לפני פעלים בשלושה מקומות בלבד: כאן, בכלאים פ"ג מ"ז ("התחמיר"), ובקידושין פ"ד מ"ד ("הראיתה"). ראה: א' בנרוד (לעיל, הערה 19), עמ' 116 ועמ' 521 (ריב). לבד מאלה, ה"א השאלה מופיעה לפני מילת השלילה 'לא'. אשר לקידושין פ"ד מ"ד, לפי י"ג אפשטיין (לעיל, הערה 1), עמ' 977, הפסקה היא תוספת מאוחרת למשנה על פי התוספתא. תודתי למערכת נטרעים על הערה זו ועל הערות חשובות אחרות למאמר זה.

21. על משמעות בדיקת עדי החודש ראה: א' וולפיש, שיטת העריכה הספרותית במשנה על פי מסכת ראש השנה, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשס"א, עמ' 90, הערה 28.

22. וכיו"ב מעשר שני פ"ד מ"ז; כתובות פ"א מ"ח; נדרים פ"א מ"ד; סוטה פ"א מ"ב; סנהדרין פ"ג מ"ה; אהלות פ"ג מ"ד. וכן אונקלוס מתרגם "דבר אל" (כגון שמות ו', יא) - "מליל עם", וראה רש"י לבראשית כ"ד, ז, ד"ה 'ואשר דבר לי'.

בשני מקומות במשנה מופיע 'דבר אל': "ומשוה מלחמה בשעה שהוא מדבר אל העם" (סוטה פ"ז מ"ב; פ"ח מ"א), על פי הכתוב המצווה על הדיבור: "ונגש הכהן ודבר אל העם" (דברים כ', ב).

23. א' בנרוד (לעיל, הערה 19), עמ' 116.

ח. הניזק או' (ו)הגדול הזיק והמזיק או' לא כי אלא הקטן הזיק (בבא קמא פ"ג מ"א).

בלשון חכמים ראוי: 'לא כך'. 'לא כי' בא על פי הכתוב "ותאמר האשה האחרת לא כי בני החי ובנך המת וזאת אמרת לא כי בנך המת ובני החי" (מל"א ג', כב). בכתוב ובמשנה שני הצדדים טוענים טענות מנוגדות ופתיחת דבריהם בביטוי 'לא כי'.²⁴

ט. שמא תאמרו מה לנו ולצרה הזאת... או שמא תאמרו מה לנו לחייב²⁵ בדמו שלזה (סנהדרין פ"ד מ"ה).

'הזאת' לשון מקרא הוא, בלשון חכמים צורת כינוי הרמז נלקבה היא 'זו'.²⁶ נראה שברקע משנה זו עומד הכתוב: "ויאמרו איש אל אחיו אבל אשמים אנחנו על אחינו אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו ולא שמענו על כן באה אלינו הצרה הזאת" (בראשית מ"ב, כא). סיטואציה דומה משתקפת משני המקומות, והיא: בני אדם המביעים רגשי אשמה על שהביאו או שעשוים להביא על אדם צרה או סכנה גדולה. מכאן לשונות דומים בשני המקומות, בכתוב: "הצרה הזאת", ובמשנה: "ולצרה הזאת"; בכתוב: "אבל אשמים [= חייבים]"²⁷ אנחנו, ובמשנה: "מה לנו לחייב בדמו שלזה".

24. בלשון חכמים אין 'לא' (שאחריה 'אלא') הסותרת את האמור לפניה, עומדת לבדה, אלא היא באה עם הנשלל או עם תחליפו, כגון "שני כליי נטלתה והוא אומ' לא נטלתי אלא אחד" (שבועות פ"ז מ"ב); 'ר' אליעזר אומ'... ר' יהושע אומ'... ר' שמעון אחי עזריה או' לא כך ולא כך אלא...". (טהרות פ"ח מ"ז). בלשון המקרא 'לא' (שאחריה 'כי' = אלא) יכולה לעמוד לבדה, כגון "ויאמר לא כי צחקת" (בראשית י"ח, טו. דוגמות נוספות ראה: F. Brown et al., *A Hebrew and English Lexicon of the O.T.*, Oxford 1907, ערך 'כי', e3 עמ' 474). אין ספק שבמל"א ג', כב ובפסוקים אחרים שדומים לו, 'לא' עומדת בפני עצמה, ו'כי' (מילת ניגוד) נמשכת לאחריה. אולם מכיוון שדרך לשון חכמים לפרש את השלילה כאמור לעיל, ומכיוון שהצירוף 'לא-כך' מצוי בה, נראה שמתוך שני גורמים אלה נתפרש כבר בתקופה קדומה הביטוי 'לא כי' במל"א ג', כב, 'לא כך', כפי שעולה מתרגום יונתן בן עוזיאל על אתר וכפי שמראים טעמי המקרא. מכאן הצירוף 'לא כי' בלשון חכמים בפתיחת טענה ניגודית.

כעין זה מסביר גב"ע צרפתי את פירושה של חז"ל לפועל 'לקח', שמשלמו שם המסמן בן אדם: "...מכאן שזורים היו בעיני חכמינו הפסוקים שיש בהם לקיחה לגבי בני אדם, והם פירשו אותו בקביעות לקח - לקח בדברים, ועיין פירוש רש"י כגון בראשית ב', טו" (גב"ע צרפתי, 'עיונים בסמינטיקה של לשון חז"ל ובדרשותיהם', לשוננו ל, תשכ"ו, עמ' 34). יש לציין שלפי רבי יונה אבן ג'אנח (ספר השרשים, ברלין תרנ"ג, עמ' 218), 'כי' משמשת גם במשמעות 'כך', כמו בפסוק 'כי הוא ישאג ויחרדו בנים מים' (הושע י"א, י).

25. בכתב יד פארמה א' ובכתב יד לו "לחוב".

26. ראה: מ' בר-אשר (לעיל, הערה 3), עמ' 90, הערה 67.

27. ראה: א' בנודיד (לעיל, הערה 19), עמ' 292.

י. רוצח שהכה את רעהו בין באבן בין בברזל... המכה את חבירו בין באבן בין באגרופ (סנהדרין פ"ט מ"א).

ברישא 'רעהו' לשון מקרא,²⁸ ובסיפא 'חבירו', שהוא רגיל בלשון חכמים.²⁹ הרקע למשנה זו הוא הכתוב "והכה איש את רעהו באבן או באגרופ" (שמות כ"א, יח) והכתוב "ואם בכלי ברזל הכהו וימת רצח הוא... ואם באבן יד אשר ימות בה הכהו וימת רצח הוא" (במדבר ל"ה, טז-יז). השוני בצורות הפעלים במשנה דלעיל גרם לשוני בשמות. ברישא צורת הפועל היא 'הכה' כמו בכתובים הנזכרים, והיא גררה את המשלים 'רעהו' המקראי. בסיפא צורת הפועל היא 'המכה', צורה שרגילה לבוא במשנה (ובתוספתא) בפתיחת הלכה,³⁰ וזו גררה את המשלים 'חבירו' הרגיל בלשון חכמים.

יא. ומוסרין לו שני תלמידי חכמ' שמא יהרגנו בדרך וידברו אליו (מכות פ"ב מ"ה).

בלשון חכמים ראוי לומר: "וידברו עמו" (ראה לעיל סעיף ז). נראה שהלשון "וידברו אליו" רומז לכתוב: "ותקרא אשה חכמה מן העיר שמעו שמעו אמרו נא אל יואב קרב עד הנה ואדברה אליך" (שמ"ב כ', טז). הסיטואציה דומה בשני המקומות: חכמים מדברים אל מי שמבקש להרוג שלא יבצע את זממו.³¹

יב. שאל פרקלוס בן פלסלוס את רבן גמליא' בעכו שהיה רוחץ במרחץ שלאפרודיטי... מפני מה אתה רוחץ במרחץ שלאפרודיטי... אמ' לו אני לא באתי בגבולה היא באת בגבולי (עבודה זרה פ"ג מ"ד).

תמוה שהמשנה משתמשת בשם 'גבול' המקראי במקום 'תחום' המשמש בלשון חכמים.³² נראה שברקע תשובתו של רבן גמליאל עומדת תשובתו של יפתח למלך בני עמון, שדרש להחזיר לו את חבל הארץ שמן הארנון עד היבוק. יפתח אומר: "לא לקח ישראל את ארץ מואב ואת ארץ בני עמון כי... ולא באו בגבול מואב... ויתן ה' אלהי ישראל את סיחון ואת כל עמו ביד ישראל ויכום ויירש ישראל את כל ארץ האמרי..." (שופטים י"א, טו-כז). תשובת רבן גמליאל במשנה דומה לתשובת יפתח במקרא לשונית ועניינית. לשונית - יפתח אומר "ולא באו בגבול מואב", וכיוצא בזה אומר רבן גמליאל

28. 'רעהו' בא בלשון חכמים רק בהקשר של הדדיות - "איש את רעהו" (כגון פאה פ"ד מ"ד; אבות פ"ג מ"ב), ראה: גב"ע צרפתי (לעיל, הערה 24), עמ' 39.

29. ראה: א' בנודיד (לעיל, הערה 19), עמ' 362.

30. ראה: שם, עמ' 675 (תסג), עמ' 886 (תשנה); מ' מישור (לעיל, הערה 3), עמ' 166 (4.02.05).

31. אולי הלשון "וידברו אליו" הוא גם על פי הכתוב "וקראו לו זקני עירו ודברו אליו" (דברים כ"ה, ח). בשני המקומות מדובר בתלמידי חכמים המשכנעים בדיבורם. במשנה - את גואל הדם, ובכתוב - את היבם (ראה רמב"ם הלכות יבום וחליצה פ"ד ה"א).

32. 'גבול' מופיע בספרות התנאים (לפי תקליטור מאגרים [לעיל, הערה 9]) בציטוטים מן המקרא, במונח 'קודשי הגבול' (קודשים הנאכלים חוץ למקדש, לעומת 'קודשי המקדש'), ובמונח 'גבולין' (כינוי לארץ ישראל, להוציא ירושלים).

"אני לא באתי בגבולה". עניינית - שתי התשובות מתבססות על נימוק של קדימות. יפתח מנמק שחבל הארץ שמן הארנון עד היבוק נכבש תחילה על ידי סיחון, ועבר לישראל כאשר הוריש ה' את ארצו לישראל (בסגנון חז"ל: "עמון ומואב טיהרו בסיחון", חולין ס ע"ב), וכך היא תשובת רבן גמליאל "היא באת בגבולי", אפרודיטי באה למרחץ שקדם לה (ראה בביאורם של רש"י ושל ר' עובדיה מברטנורא על אתר), ולכן מותר לרחוץ בו.³³

יג. והווי זהיר מגחלתן שלא תכווה שנשיכתן נשיכת שועל ועקיצתן עקיצת עקרב ולחישתן לחישת שרף (אבות פ"ב מ"י).

'שרף' היא מילה מקראית, בלשון חכמים: 'נחש'. ברקע של דברי המשנה עומד הכתוב "וידבר העם באלהים ובמשה... וישלח ה' בעם את הנחשים השרפים וינשכו את העם" (במדבר כ"א, ה-ו). הדמיון הלשוני ('שרף' - 'שרפים') רומז לאסוציאציה עניינית. העם במדבר נענש בנחשים השרפים על שדיבר בה' ובמשה, וכך לפי המשנה ייענש הפוגע בכבוד חכמים והנהוג בהם קלות ראש.³⁴ רמיזה נוספת לכתוב דלעיל הוא הצירוף "ולחישתן לחישת...". שצליליו דומים לצלילי 'נחש נחשת' האמור בכתוב באותו עניין (שם, ט).³⁵

יד. הווי מתפלל (ל) [ב] שלמה שלמלכות (אבות פ"ג מ"ב).

מילת היחס בין הפועל "מתפלל" למשלימו "שלמה שלמלכות" היא (ל) [ב] במקום על, כמו "שהיה מתפלל על החולין" (ברכות פ"ה מ"ה).³⁶ נראה, שנוסח "בשלומה" על פי הכתוב "ודרשו את שלום העיר אשר הגליתי אתכם שמה והתפללו בעדה אל ה' כי

33. ח' אלבק (ששה סדרי משנה, מפורשים בידי חנוך אלבק ומנוקדים בידי חנוך ילון, ירושלים-תל אביב תשי"ט [בפירושו ובהשלמות]) מפרש: "המרחץ נעשה בשביל הציבור ואינו קניינה של אפרודיטי". אפרודיטי באה למקום של ציבור, והוא לא בא בגבול השייך לה. דומה שהאסוציאציה הנרמזת בלשון מסייעת לפירושם של רש"י ושל ר' עובדיה מברטנורא.

34. כך פירש ר' עובדיה מברטנורא. רש"י מפרש: "והווי זהיר מגחלתן שלא תכווה, שלא תענש על ידם אם תעבור על דבריהם". דומה שהרמיזה הלשונית לכתוב במדבר תומכת בפירושו של ר' עובדיה מברטנורא.

35. וראה רש"י שם, ט ד"ה 'נחש נחשת'. תופעות מצלול אחרות במשנה זו: בביטוי "שנשיכתן נשיכת שועל" מודגשים צלילי האות שי"ן; בביטוי "ועקיצתן עקיצת עקרב" מודגשים צלילי האותיות עי"ן וקו"ף ובביטוי "ולחישתן לחישת שרף" מודגשים צלילי האות שי"ן.

36. בספרות התנאים (לפי תקליטור מאגרים [לעיל, הערה 9]) מילת היחס המוצרכת לפועל 'התפלל' היא תמיד 'על' לבד מהיקרות אחת "נתפלל משה בעד העם" (מכילתא דרבי ישמעאל, מסכתא דשירה, ט, מהד' הורוויץ-רבין עמ' 148) על פי המקרא, וישנן גרסות אחרות בכתבי היד של המכילתא שאינן חורגות מן הכלל.

בשלומה יהיה לכם שלום" (ירמיהו כ"ט, ז). בין הכתוב למשנה קשר אסוציאטיבי ענייני ולשוני.³⁷

טו. והבא אל המקדש טמא (כריתות פ"א מ"א).

שתי סטיות לשוניות במשפט זה: (א) המשנה משתמשת בפועל "בא" במקום בפועל 'נכנס' הרגיל בלשון חכמים להביע את הכניסה;³⁸ (ב) מילת היחס היא אל במקום ל-כרגיל במשנה.³⁹ נראה, שהמשפט נוסח על פי הכתוב "ואל המקדש לא תבא" (ויקרא י"ב, ד), המזהיר על כניסתה של טמאה למקדש.

טז. כל טכשיטי האשה טמאין עיר שלזהב [ו]קטליות נזמים וטבעות... וניזמי האף (כלים פי"א מ"ח).

בלשון חכמים ראוי: 'נזמי החוטם'.⁴⁰ משנתנו המפרטת את טכשיטי הנשים, נוקטת בלשון הכתוב בישעיהו ג' המפרט שמות של טכשיטי נשים (שם, יח-כב), ובכללם "הטבעות ונזמי האף" (שם, כא).

סיכום

התופעה שעמדנו עליה במאמר זה, היא רימוז אסוציאטיבי במשנה למקור המקראי באמצעות שימוש בלשונו. בשש עשרה הדוגמות שהצגנו רומזים לשונות המשנה לכתובים במקרא שלשונות דומים מופיעים בהם, ושיש ביניהם קרבה עניינית. חז"ל ידעו להבחין בין לשון המקרא ללשון חכמים, ולא במקרה אחזו במקומות שונים בלשון המקרא. לעתים הרמיזה לכתובים שיש בהם עניין דומה היא טכנית, אולם פעמים הרבה הרמיזה תורמת להבהרת העניין הנידון במשנה באמצעות רמיזה למהות העניין (דוגמות א, ב, ד), באמצעות רמיזה לתקדים מקראי (דוגמות יב, יג, והערות 33, 34) וכיוצא בזה. תשומת הלב ללשונות מיוחדים במשנה מביאה אפוא במקרים רבים להבנה מעמיקה יותר של המשנה.

37. ש' שרביט (נוסחאותיה ולשונה של מסכת אבות, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשל"ו, עמ' 166) מפקפק בנכונות הנוסח המצוטט לעיל לאור גרסאות אחרות בכתבי יד שונים. דומה שההסבר המוצע כאן מאשש את הנוסח שלפנינו.

38. השווה 'נכנס למקדש' (שבועות פ"ב מ"א; כריתות פ"ג מ"ג; פרה פי"ב מ"ד), וראה: י' קוטשר (לעיל, הערה 12), עמ' 76.

39. ראה: א' בנדויד (לעיל, הערה 19), עמ' 334, 369.

40. ראה: י' קוטשר (לעיל, הערה 12), עמ' 75.